

SÜREK Alevilik – Bektaşılık ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Sayı 5, 2025, 1-12.

E-ISSN: 3023-5529

Araştırma Makalesi / Research Article

OCAKLARI ALEVİLİĞİN TEMEL KAYNAKLARINDAN BİRİ OLARAK GÖRMEK NEYİ DEĞİŞTİRİR?*

WHAT DIFFERENCE DOES IT MAKE TO VIEW THE OCAKS AS ONE OF THE FUNDAMENTAL SOURCES OF ALEVISM?

Mehmet ERSAL

Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı

mehmetersal@gmail.com

 0000-0001-6761-390X

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

(Received)

19.11.2025

Kabul Tarihi:

(Accepted)

29.12.2025

Yayın Tarihi:

(Published)

31.12.2025

Anahtar Kelimeler

Alevi
Bektaşi
Ocak
Dede Ocağı
Alevi Ocakları
Ritüel

Keywords

Alevi
Bektashi
Ocak
Dede Ocağı
Alevi Ocakları
Ritual

Alevi inanç sistemi üzerine yapılan ilk çalışmaların önemli bir kısmı metin merkezlidir. Alevi topluluklar ve inanç sistemleri üzerine araştırma yürüten birçok bilimsel disiplin, inanç sisteminin temel kurucu ve yaşatıcı sistemi olan Alevi ocaklarını fark edememiş ya da kendi bilimsel disiplinleri bağlamında yöntem ve kavramlarla analizler yapmayı tercih etmemişlerdir. Bir tarihçi tarihi vesikalar, teolog süfi akımlar ve dinler tarihi, edebiyatçı edebî yaratımlar, daha doğrusu her disiplin kendi penceresinden topluluğu anlamaya çalışmış ve tanımlamıştır. Bu yayınlardan oluşan literatürün sahaya katkısı yadsınamaz bir gerçek olmasına rağmen Alevilik ile ilgili birçok soruya cevap vermekten uzak bir tablonun oluşmasına neden olmuştur. Mevcut literatür üzerinden topluluğu anlamaya çalışan birçok araştırmacı ve okuyucu, Hacı Bektaş Veli'nin nasıl Kalenderî, Haydarî, Yesevî ve Vefai olarak tanımlandığını kavrayamadan Bektaşılık kavramıyla karşılaşmaktadır. 15. yüzyılın sonlarında, topluluğu tanımlamak için kullanılan Kızılbaş kavramı ile Bektaşiliğin ya da Kalenderîliğin ilişki ağlarını çözmeye çalışırken temel kurucu ve yaşatıcı sistem olan Alevi ocaklarını anlayamamak birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Alevi inanç sistemini anlayabilmenin temelinde ocak kavramının anlaşılması gerekliliği düşünülmektedir. Bu çalışmada, Alevilik çalışmalarında ocakları merkeze almanın araştırmacıya ne kazandırdığı mevcut literatürün çıkmazlarına atıflarda bulunarak açıklanmaya çalışılacaktır. Ocak - ritüel, ocak - repertuar, ocak - etnisite, ocak - hiyerarşi, ocak - sözlü tarih ve ocak - göç ilişkilerini yeniden analiz etmek araştırmacıya ne kazandırır sorularına saha araştırmalarında topladığımız veriler ve mevcut literatür bazı atıflarla cevap verilmeye çalışılacaktır.

A significant portion of the earliest studies on the Alevi belief system are text centered. Many scientific disciplines conducting research on Alevi communities and belief systems have either failed to recognize the Alevi ocakları (fireplaces), which are the fundamental founding and sustaining system of the belief system, or have chosen to analyze them using methods and concepts within the context of their own scientific disciplines. A historian has understood and defined the community through historical documents, a theologian through Sufi movements and the history of religions, a literary scholar through literary creations; in short, each discipline has attempted to understand and define the community from its own perspective. Although the contribution of the literature consisting of these publications to the field is an undeniable fact, it has resulted in a picture that is far from answering many questions about Alevism. Many researchers and readers who try to understand the community through the existing literature encounter the concept of Bektashism without understanding how Hacı Bektaş Veli was defined as both Kalenderî, Haydarî, Yesevî, and Vefai. Attempting to unravel the networks of relationships between the concept of Kızılbaş, used to define the community in the late 15th century, and Bektashism or Kalenderism, while failing to understand the Alevi ocak, the fundamental founding and sustaining system, brings many problems. It is considered that understanding the concept of ocak is fundamental to understanding the Alevi belief system. This study will attempt to explain what placing ocak at the center of Alevi studies brings to the researcher by referring to the impasses in existing literature. The question of what reanalyzing the relationships between ocak and ritual, ocak and repertoire, ocak and ethnicity, ocak and hierarchy, ocak and oral history, and ocak and migration can offer researchers will be answered based on data collected in field research and references to existing literature.

Atıf/Cite as: Ersal, M. (2025). Ocakları Aleviliğin temel kaynaklarından biri olarak görmek neyi değiştirir? *SÜREK Alevilik – Bektaşılık ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5, 1-12.

*Bu çalışma, 21 Ekim 2017 yılında Almanya'nın Weingarden şehrinde gerçekleştirilen "Weingarten Pedagoji Yüksek Okulu I. Uluslararası Alevilik Sempozyumu Tarihi, İnanç Tasavvuru, Ritüelleri, Kaynakları" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş versiyonudur.

© 2025 Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü. Her hakkı saklıdır.Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Hacı Bektaş Veli Research and Application Institute. All rights reserved.

Giriş

Alevi inanç sistemi üzerine yapılan çalışmaların özellikle son yirmi yılda hızlı bir artış göstermesi önemli olmakla birlikte birçok çalışmada, ilk dönemin kavram ve tanımlamalarının problemlerine çözüm bulunduğunu söylemek mümkün olmamaktadır. Literatüre yapılan katkılar yadsınamaz bir gerçek olmakla birlikte Aleviliğin kavramsal alt yapısı ve ilmî metodolojisi üzerine birçok problemi bünyesinde aktardığı ya da yeni problemlere sebep olduğu da araştırmacıların dikkatlerinden kaçmamaktadır. Alevilik inanç sistemi üzerine yapılan çalışmalar, metin merkezli bakış açısı ile başlamıştır. İlk dönem araştırmalarının iki temel özelliği olduğunu söylemek yanlış olmaz diye düşünebiliriz: Topluluk ile ilgili mevcut belge ve metinler üzerinden bir anlama ve sorgulama ve elde edilen veriler ile yeniden tanımlama ilk dönem çalışmalarının temel kaygılarını bize yansıtmaktadır.

Alevi toplumu, tarihsel süreçten günümüze gelinceye kadar tanımlanmış ve adlandırılmıştır. Tanımlamayı yapan çoğu zaman hâkim inanç sistemi ve iktidar erki olmuştur. Bu sebeple Alevilik ile ilgili ilk dönem verilerinin önemli bir kısmı, tanımlama ve adlandırma gayretlerini ortaya koyan belge ve bilgilerdir. Tarihi vesikalar dışındaki menakıpnâme, velayetnâme, edebî yaratmalar gibi unsurlardan yazılı olanları ise inançsal sistemin mitik ve teolojik temelleri hakkında verileri araştırmacıya sunmaktadır. Söz konusu verilerden, özellikle resmî arşivlerde bulunan belgelerin, önemli bir kısmı siyasi ve sosyal şartlar karşısında toplumun konumunu ya da topluluğun inançsal aidiyet ve statüsünü tanımlama gayretlerini barındırmaktadır. Sosyal ve siyasi gelişmeler karşısında Alevi toplumun konumlandırılışı ya da konumlanışı resmî belgelerden edebî yaratmalara kadar birçok yazılı metin ve sözlü aktarımda yer almıştır.

Birçok çalışma da mevcut belge ve bilgiler ışığında, araştırmayı yapan bilimsel disiplinin penceresinden tanımlanıp analiz edildiği için Alevi topluluklar üzerine ortaya konan ilk literatür içinden çıkılmaz bir kavram ve terim dünyasının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Alevilik üzerine oluşan ilk literatürün kavramsal tanımlamalarının içinde siyasi görüş ve insiyakların varlığı aşikârdır. Alevi inanç sistemi üzerine çalışmaya başlandığında, mevcut literatürün problemleriyle karşılaşılma durumu söz konusudur. Bu problemin temelinde, Alevi inanç sisteminin kurucu ve yaşatıcı kurumu olan Alevi ocaklarının fonksiyonlarının anlaşılmasının önemli rol oynadığı bir gerçektir. Bu makaleyi özgün kılan bir diğer önemli husus ise tespitlerden yola çıkarak çözüm önerileri sunulmasıdır. Ocak kavramı, inanç sisteminin kurucu ve yaşatıcı kurumu olması sebebiyle çok fonksiyonlu bir yapı arz etmektedir. Ocak kurumunun fonksiyonlarını anlamak inanç sisteminin temel dinamik ve kaynaklarını da anlamamızı sağlamaktadır.

1. Alevi Ocaklarını Merkeze Alarak Kavramlar Üzerinden Yeniden Düşünmek

Her çalışma sahasının kavram ve terimlerinin objektif bilimsel veriler ile inşa edilmesi gerekirken Alevi inanç sistemi ve Alevi olarak adlandırılan toplulukların kavram ve terimlerinin birçok farklılığı içinde barındıran bir yapı sergilediği, saha üzerine çalışanlar tarafından bilinmektedir. Öyle ki inanç sisteminin kurucu şahsiyetleri olarak kabul gören Hacı Bektaş Veli, Dedekargın, Pir Sultan Abdal, Şah İsmail Hatayî gibi inançsal şahsiyetler, birçok yayında farklı tanımlamalarla karşımıza çıkmaktadırlar. Bu şahsiyetleri ve kendini bu şahsiyetlerle bağlı olarak gören toplulukları günümüzde Alevi, Bektaşî ve Kızılbaş gibi adlandırmalarla tanımlamaktayız. Birçok yayında, Alevi ve Bektaşî kavramlarının nasıl tanımlandığı ve farklılıkları ya da ortak noktaları nedir sorusu izaha muhtaçtır.

Günümüzde oluşan “Alevi” kavramı merkezli adlandırma, onlarca alt grubu ifade edecek şekilde kullanılmaktadır.¹ Sosyal bilimlerin disiplinlerinde, kavramların zaman içinde farklı tartışmalar ekseninde şekillendiği bir gerçektir. Alevi kavramı özelinde tartışmaların odağında temel konular olması sebebiyle konuya hâkim olmayan araştırmacılar, kavramı her geçen gün daha karmaşık bir bağlama çekmektedir. Günümüzde Alevi kavramı, şemsiye kavram olarak kullanılmaktadır. Araştırmacılar, kavramsal çerçeveyi oturtmadan adlandırmayı güçlü bir şekilde sahiplenmişlerdir. Bu sahiplenme, Alevi kavramının terminolojik arka planı oturmadan önemli farkındalıklara sahip grupların da bu kapsama girmesine neden olmuştur. “Şii, Batini, Gayri Sünnî” gruplar için de kullanılır olmuştur. Zındık, Mülhid, Rafizi, Kızılbaş, Işık, Torlak, Kalenderî, Bektaşî vb. adlandırmalar, Alevi kavramının içinde erimiştir. Hatta son dönemde Nusayri, Şii, Caferi zümrelerin bile bu şemsiyenin altında değerlendirildiğini görmekteyiz (Ersal, 2016a, s. 11).

M. Fuat Köprülü, Yesevîliğin, Horasan coğrafyasında Ahmet Yesevî tarafından ortaya çıkarıldığını halifeleri ile de çok geniş bir coğrafyaya yayıldığını belirtir. Ayrıca, Yesevîliğin 12. yüzyılda Kalenderîlik ile

¹ Alevi kavramı hakkında bk. Ersal, 2016a, s. 10-36; Akın, 2023.

birleşerek Haydarîlik tarikatını doğurduğunu belirtir (Ocak, 2002a, s. 20). Köprülü, Kalenderîlik'in Horasan Melâmetîlik'i merkezli bir akım olduğunu belirtir. Bu bağlamda değerlendirdiğimizde Türk halk tasavvufunun bir devamı gibi görmektedir. Horasan Melâmetîlik'i kaynaklı olan Yesevîlik'ten daha sonra Haydarîlik çıkmıştır. Bu akımlara Vefâîlik de eklenmiştir (Köprülü, 2004, s. 426). Ocak'a göre Yesevîlik, Haydarîlik ve Vefâîlik Kalenderî akımının kollarıdır. Vefâîliğin kurucusu Ebu'l- Vefa'dır. Ebü'l-Vefa ile ilgili bilgilerimizin temelinde, Babâî İsyanı vardır. Babâî İsyanı'nın baş aktörü olarak bilinen Baba İlyas Horasani, Anadolu'ya Horasan'dan gelmiştir. Baba İlyas, Dede Kargın kanalıyla Ebu'l-Vefa'ya dolayısıyla Vefâîlik'e bağlıdır. Yine Velayetname'ye göre, Hacı Bektaş Veli de Anadolu'ya geldiğinde Baba İlyas Horasani'ye intisap etmiştir. Bu yönüyle Hacı Bektaş Veli hem Haydarî hem de Vefâî intisabına sahip olmaktadır (Ocak, 2002a, s. 62-63).

Köprülü'nün fikirleri ve onun fikirleri üzerine yeniden yorumlamalar yapan Ocak'a göre Hacı Bektaş Veli'yi tanımlamak için "Yesevî, Kalenderî, Haydarî, Vefâî" gibi tarikat ünsiyetini belirten tanımlamalarla birlikte Horasan ve Türkistan Ereni, Rum Abdalı gibi adlandırmaların kullanılabilceğini anlamaktayız. Oysa bu durum, zihnimizde kavram ve adlandırmaların daha da karmaşık bir hâle gelmesine neden olmaktadır. Osmanlı Devleti'nin hâkim idaresinde yaşayan bir Kalenderî dervişini tarihî belgelerden yola çıkarak zındık olarak tanımlayabiliriz. Yine aynı Kalenderî dervîşi araştırmacıların Alevî şemsiye kavramı içinde tanımlaması mümkün olmaktadır. Ama Alevî şemsiye kavramı altında konumlandırılan bu grupların farklılıklarını açıklamaya kavramsal yapı yeterli gelmemektedir. Alevî olarak nitelendirilen grupların temel ortaklıklarını bile bu kavram altında açıklamak zorlaşmaktadır. Sınırları çizilmemiş bir terminolojik yapı, karşımıza çıkmaktadır. Biz bu sebeple terminolojinin oturmasında ve kavramın daha anlaşılabilir olmasında "ocak" kavramına ihtiyacımız olduğuna inanıyoruz.² Alevî inanç sistemi, ocak merkezli kurumsallaşmıştır. Ocakların hepsinin kurucu karizmatik inanç önderleri vardır. Alevilik ile ilgili kavramsal muğlaklığın, hâkim otoritenin sûfi akımlar merkezli tanımlamalarının referans alınmasından kaynaklandığını düşünüyoruz. Aslında bu adlandırmaların önemli bir kısmı, Sünnî İslam kabulünün "ötekisi" olarak yapılmış tanımlamalardır. Gayri Sünnî İslamî grupların etkilendiği ya da bir süre o sûfi grubun bir parçası gibi kabul görmesi sebebiyle söz konusu adlandırmalar ile tanımlanmış grupları görmekteyiz.

Ahmet Karamustafa, sûfi ve heterodoks gruplar üzerine çalışmaları ile bilinen bir bilim insanıdır. Karamustafa, çalışmalarında Köprülü, Melikoff ve Ocak'ın görüşlerini tenkit ederek referans kaynaklarına dayanarak farklı görüşler sunmaktadır. Doğrudan Alevî topluluklar üzerine çalışmaları olmamasına rağmen Karamustafa'nın çalışmalarındaki bakış açısı, Alevî topluluklar üzerine oluşmuş kavramsal problemler üzerine farklı düşünmeye imkân sağlayan atıflar barındırmaktadır. Yayınlarında, sûfi toplulukları anlamak ve tanımlamakta referans olarak sunduğu "silsile" ve "veli kültü" merkezli bakış açısı bizim ocak merkezli bakış açımızla uyumlu bir tablo sergilemektedir. Diyebiliriz ki Karamustafa, farkında olmadan Alevilik çalışmalarında referans olabilecek ipucu unsurları bize sunmaktadır. Bir tarikat şeyhinin tasavvufî örneğini sürdürmeye, onun örneği çevresinde bir yol/tarikat oluşturmaya yarayan araç olarak tanımladığı silsilelerin 12. yüzyıl öncesine çıkmadığını belirterek en erken silsilelerin oluşumunun 13. yüzyıla dayandığını; Anadolu gibi yeni İslamlaşmaya başlamış bir bölgede, 13. ve 14. yüzyılda hatta 15. yüzyılda silsileleri aramak gerektiğini; 13. ve 14. asrın Anadolu coğrafyasında, silsilelerin evrilme ve geçiş dönemi içinde olduğunu; bu dönemde, Anadolu dışında oluşan silsilelerin yeni girmeye (Kalenderî, Hayderî, Vefâî, Rıfai, vb.) başladığını, Mevlevîlik gibi silsilelerin yeni türediğini belirtir. Bu dönemde, Anadolu'da çok derin etkiler bırakan ama silsile ağı içerisinde yerleştirilemeyecek şeyhlerin olduğunu söyler. "Bu dönem Anadolu'sunda, hem dıştan içe doğru yayılan ancak kendileri yeni doğan silsileler hem de henüz silsileye dönüşmemiş (kendilerine silsile parçacıkları ya da tohumları diyebileceğimiz) mürid, mürşid halkaları olduğunu söyleyebiliriz. Bunların hepsi, 13, 14. ve 15. yüzyıllar boyunca evrilecek, bir kısmı palazlanıp boy atarken, bir kısmı da eriyip yok olacaktır. Silsile tohumlarının bir kısmı, yerel evliya kültü olarak yeşerirken bazıları da dallanıp budaklanarak Bektaşîlik, Bayramîlik, Melamîlik gibi yeni tarikatlar oluşturacaklar ya da yeni tarikatlar tarafından yutulacaklardır" (Karamustafa, 2005, s. 85-88).

Karamustafa, göçle Anadolu'ya gelen Türkmen babalarının ya da şeyhlerin silsilesini aramanın ve doğrudan bir tarikata bağlı bir kişi olarak değerlendirmenin mümkün olmadığını belirtir. Ona göre asıl bakılması gereken "evliya" olarak tanımlanan kişinin etrafında oluşan "evliya kültü"dür. Evliya kültü tanımlaması, bizim Alevî ocak sistemini tanımlamada kullanmayı önerdiğimiz "veli kültü" kavramı ile örtüşmektedir. Karamustafa'nın da belirttiği gibi kurumsallaşmış tarikat yapısı ve silsilelerden bahsetmek,

² Alevî ocak sistemi ve ocakların örgütlenmeleri üzerine geniş bilgi için bk. Ersal, 2016a, s. 36-96. Ayrıca ocak sistemi hakkında bk. Yaman, 2006, s. 2011.

eldeki verilerle mümkün görünmemektedir. Bu sebeple veli ve onun etrafında oluşan veli kültürünü esas almak gerekmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin hangi sûfi akımlardan etkilendiğinden daha önemlisi, onun karizmatik inanç önderliği etrafında oluşan veli kültürüdür. Hacı Bektaş Veli'nin etrafında "Bektaşî kültürü" oluşmuştur. Yine Dede Kargın'ın etrafında "Dede Kargın Kültü" oluşmuştur. Bu kültür, ocakların karizmatik inanç önderlerinin etrafında nasıl kurumsallaştığını anlamamıza imkân sağlamaktadır.

Alevilik alanında sahada çalışan araştırmacıların sahada karşılaştıkları temel grup tanımlaması, ocak daha doğrusu ocağı oluşturan karizmatik inanç önderi merkezli tanımlamadır. Çünkü Hacı Bektaş Veli kültürü, "Hacı Bektaş Veli Ocağı'nın kurumsallaşmasını sağlamıştır. Ocağın dede ailesi, kendisini Hacı Bektaş Veli'nin silsilesinin bir devamı olarak görürken talip toplulukları da ocağın talibi olarak kendilerini "Bektaşî" ya da "Hacı Bektaş Veli Ocaklı" olarak tanımlamaktadır. Aynı durumu neredeyse bütün ocaklara uygulamak mümkündür. Ocak merkezli bakış açısıyla Alevi toplulukları çalışmaya başlayan bir araştırmacının Hacı Bektaş Veli için kaynaklarda sıkça karşılaştığı "Kalenderi, Haydari, Vefâî..." gibi adlandırmalar, ikincil boyuta taşınmaktadır. Esas olan Hacı Bektaş Veli Kültü ve onun karizmatik inanç önderliği etrafında oluşan dede ocağıdır. Bu bir tarikat yapılanması değildir. Alevi şemsiye kavramı içinde tarikat olarak tanımlanabilecek tek kurumsal yapı Babagan Bektaşîliğidir.¹² ve 13. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan "Rum Abdalları, Babaî ve Kalenderî" adları ile bilinen derviş ve şeyh topluluklarının adına günümüzde ocaklar kurulu olduğunu düşündüğümüzde ocak ve veli kültürü kavramları daha net anlaşılacaktır.

Ocak sisteminin; Alevi inanç sistemindeki adlandırma problemine, Alevi inanç sisteminin örgütlenmesine ve örgütlenme evrelerine, hiyerarşik sistemlerine ve ritüelik dünyalarının açıklanmasında rehber olacağını düşünüyoruz. Alevi inanç sistemine ocak merkezli bakmak, bizim kurumsallaşmayı ve kurumsallaşmanın yapı taşları olan unsurları görmemizi sağlayacaktır. Alevi inanç sisteminin kurucu ya da yaşatıcı unsuru olan ocakları merkeze almak, kavramların anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca ocakları merkeze alarak topluluk üzerine bakmak, inanç sistemiyle ilgili birçok bilgiyi görmemize imkân tanyacaktır. Bu sebeple ocakları merkeze alan çalışmalar, araştırmacıların sorularına farklı cevaplar verme potansiyeline sahiptir. Ocak merkezli çalışmalarda, ocağın dede-talip topluluklarının tamamını ve hiyerarşik yapısını kapsayacak bir metodolojiyle hareket edilmesi gerekmektedir.³ Bu yöntemle ocakların tarihsel arka planı, ocaklar arası hiyerarşik örgütlenme, dede-talip topluluklarının dağılımı, inançsal yetkinlik hinterlandı, ritüelik dünyası ve ocaklar arası ritüelik mukayese gibi alt başlıklarla ocaklar ele alınmalıdır. Bu bakış açısı ile yapılan çalışmalarla terminolojik ve kavramsal problemlere çözüm sunmak, Alevi toplulukların anlaşılmasını sağlayacaktır.

2. Ocak Merkezli Şahsi Arşivler Aleviliğin Tarihine Nasıl Katkı Sunar?

Alevi inanç sistemi üzerine yapılan yayınların önemli bir kısmı metin merkezlidir. Özellikle son yirmi yılda, Alevi topluluklar üzerine saha araştırmaları merkezli çalışmalar yeterli olmamakla birlikte önemli bir birikimi literatüre sunmuştur. Alevi inanç sistemini metin merkezli araştırmalarına konu edinen araştırmacılar, kendi bilimsel disiplinlerinin çalışma yöntemleri ile belge ve bilgilere yönelmişlerdir. Metin merkezli çalışmalar ise genel olarak arşiv ve kütüphanelerde yürütülmektedir. Alevi inanç sistemi üzerine arşivlerde tahrir, temettüat, evkaf, vb. belgeler üzerinden bilgi bulmak mümkün olsa da bu bilgiler, inanç sisteminin temel yapısını izahtan çok uzaktır. Bu belgeler üzerine yürütülecek çalışmalar, toplumun devlet karşısındaki veya devletle olan ilişkilerini ortaya koymaya imkân sunabilir. Tabii bu belgeleri siyasi ve sosyal bağlamından uzak olarak yorumlamak da problemleri önermeleri doğurabilmektedir. Bu belgeler üzerinden bir Alevilik tarihi yazmak, aslında temel olarak hâkim iradenin topluluk üzerine tanımlamalarını görmemizi sağlamaktadır.

Alevi topluluklar tarafından yaratılmış ve aktarılmış metinler, inanç sisteminin mitik ve teolojik kökenleri hakkında önemli verileri barındırmaktadır. Bu metinler üzerine gerçekleştirilmiş çalışmalar kıymetli olmakla birlikte bu metinleri anlayabilmek için de inanç sisteminin temel inançsal kurgusunu, ritüellerini ve kurumsal işleyişini bilmek gereklidir. Alevi inanç sisteminin yazılı edebiyatının olmadığı ya da çok yetersiz olduğu ve "sözlü aktarım esas aldığı" görüşüne birçok araştırmacının çalışmasında rastlamak mümkündür. Hatta bu çalışmalarda Alevilik ile ilgili birçok hususun açıklanamamasının sebebi de yeterli yazılı kaynağın olmayışı olarak sunulmaktadır. Alevi geleneğinin yazılı aktarıma kapalı olduğunu söylemek, tutarlı bir önerme değildir. Alevi inanç sisteminin önemli bir yazılı kültürü vardır. Lakin doğal olarak hâkim otorite tarafından kabul edilmiş inançsal kabullerin olduğu bir bağlamda görünür olması mümkün olmamıştır. Bunun doğal

³ Alevi inanç sistemi üzerine yapılacak çalışmaların metodolojisi üzerine kapsamlı tartışma ve öneriler için bk. Ersal, 2016b.

sonucu olarak kapalı toplulukların inançlarının “sır” kavramı ile tanımlanması inanca dair kutsal metinleri ihtiva eden şahsi arşivlerin oluşmasını ve kuşaktan kuşağa kutsal emanet olarak aktarılmasını sağlamıştır. Alevi inanç sisteminin kurucu sistemi olan Alevi ocakları ve bunlara bağlı topluluklar, soy esaslı bir yapı arz eder. Dede, kutsal soyu, talip de kutsal soya bağlı topluluğu temsil eder. Her ocağın kutsal bir merkezi olan ocakzade aile ya da ailelerin yaşadığı inançsal merkez (Cemevi, tekke, baba damı vb.) ve burada saklanan kutsal emanetler vardır. Bu kutsal emanetlerin başında kutsal soyu tasdik eden şecere, icazetname, temessük gibi belgeler, inanç sistemin temel hükümlerini barındıran buyruk nüshaları, ritüellerin kutsal metinleri olan şiir, dua defterleri (cönk, erkannâme), cenknâme, velayetnâme vb. metinler ile ocağın kurucu karizmatik şahsiyetine ait emanetler (şancak, alem, kıyafet, papuç, vb.) vardır. Bu emanetler, dede ailelerinde asırlardır saklanmıştır. Şecere ya da icazetnameler, zaman zaman tasdik edilmiştir.

Bu sebeple inanç sistemine dair en önemli belge ve verileri barındıran şahsi arşivleri görmeden yapılan Alevilik inşası, şahsi arşivler merkezli yayınlarla yeniden analiz edilmek zorundadır. Ocak merkezli şahsi arşivlerin Aleviliğe nasıl kaynaklık edebileceğine dair birkaç örnek sunmak, durumu netleştirecektir.

1. Alevi ocaklarının kurumsallaşması hakkında önemli bilgileri şahsi arşivlerdeki belgelerde bulabiliyoruz. Resmî arşiv merkezli çalışmalarda, Alevi inanç sisteminin en önemli karizmatik şahsiyetlerinden biri olan Hacı Bektaş Veli'nin doğum ve ölüm tarihleri bile tartışma konusudur. Özellikle 11-13. yüzyıllar arası hakkında yeterli tarihsel veri yoktur. Alevi inanç sisteminin tarihi şahsiyetleri ve kurumsal yapıları olan tekke ve zaviyelerle ilgili belgelerin bile önemli bir kısmı, 16. yüzyıldan daha geriye gitmemektedir. Devlet arşivlerindeki bu tabloya rağmen Ağuiçen Ocağı'nın Diyarbakır kolu dede ailesinin şahsi arşivinden alınan bir şecere, h. 544/Zilkade (m.1150/Mart) tarihlidir.⁴

2. Şahsi arşivlerdeki belgelerin, tasdik makamı olan dergâhlar, Alevi inanç sisteminin kurumsallaşmasında geçirdiği aşamaları göstermesi açısından kıymetli bilgiler barındırmaktadır. İlk evre ocaklarına ait belgelerin Kerbela Tekkesi'nden tasdik edilmiş olması, daha sonra icazet makamının Hacı Bektaş Veli Dergâhı'na geçmesi, Şah İsmail'in etkisi ile Erdebil merkezli icazet ve şecere tasdiklerinin edilmesi inanç sisteminin tarihsel süreci ve inançsal hiyerarşisi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu durumu, Alevi ocaklarına ait birçok belgenin tasdikinde görmek mümkündür. Örnek olarak Çankırı Şabanözü Bulgurcu köyünde yerleşik Muradî Veli Ocağı dedelerinin şahsi arşivlerinden tespit ettiğimiz iki icazet belgesinde, ocak dedeleri Şah İsmail tarafından Orta Karadeniz bölgesinin halifesi tayin edilmektedir. Şah İsmail'in Alevi ocakları üzerindeki etkisi üzerine yapılacak bir çalışmaya yeni bir soluk katabilecek bir veriyi, şahsi arşivde bulabilmekteyiz (Ersal, 2016a, s. 132-142). Buna benzer birçok bilgi, şahsi arşivlerdeki şecere, temessük ve hilafetnâme türü belgelerde bulunmaktadır. Yine belgelerin der-kenarlarında da önemli notların varlığı mevcut çalışmalarla literatüre sunulmuştur.⁵

3. Şahsi arşivlerde saklanan velayetnâme ve menakıpnâme türü eserler, inançsal sistemin kurucu şahsiyetlerinin hayatı ve halifeleri gibi birçok bilgiyi barındırmaktadır. Şahsi arşivlerdeki bu tür eserlerdeki bilgilerin bir kısmının araştırmacıya yön gösterdiği ve arşiv belgeleri ile birbirini tamamlayabildiği, araştırmacılarca görülebilmektedir. Menakıpnâmelerden yola çıkarak karizmatik inanç önderinin inançsal yetkinliği hakkında önemli verilere ulaşılabilmektedir. Yine bu metinlerdeki şahsiyetlerin varlığına işaret eden tekke, dergâh, türbe vb. mekânlar ile metinlerde geçen şahsiyetlerin soyundan geldiğini belirten ocakzade ve onlara bağlı talip toplulukların günümüzde de varlığını tespit etmek mümkün olmaktadır.

4. Şahsi arşivlerde bulunan ritüele ait buyruk, şiir ve erkânâme yazmaları, ritüeller ve inanç sisteminin mitik ve teolojik kökenleri hakkında önemli veriler barındırmaktadır. Alevi inanç sisteminin ritüelleri ile ilgili en sağlıklı verilere ulaşmanın yolu, ritüellerin kayıt alınması ile mümkün olabilmektedir. Özellikle son yirmi yılda saha çalışmalarına dayalı gerçekleştirilen çalışmalar, Alevi ritüelleri hakkında yeterli olmasa da önemli bir birikim oluşturmuştur. Saha çalışmaları yürüten araştırmacılar, ritüelin icracılarının, özellikle dede, zâkir ve rehberlerin, ritüel metinlerini kaydettikleri defterleri olduğunu görmektedir. Bu defterlere cönk, erkân defteri, hizmet defteri gibi adlar verilmektedir. Defterlerin temel işlevi ritüelin hafızasını kayıt altına almaktadır. Bir dedenin hizmet defterinde dua ve ritüelin icrası hakkında bilgiler yer alırken bir zâkirin defterinde ise ritüelde icra edilen şiir metinleri yer almaktadır. Yine bu defterlerde, inanç sisteminden

⁴ Bu belge hakkında bk. Akın, 2014.

⁵ Alevi toplulukların şahsi arşivlerinden elde edilmiş belgeler üzerine çalışmaların bazıları için bk. Yalçın, A.- Yılmaz, H., 2003a; 2003b, Karakaya Stump, 2006a; 2006b; 2007a; 2007b; 2012, Ocak, 2011, Yılmaz, O.- Akın, B., 2016; 2017.

günelik bilgilere, ocağın menkıbevî tarihinden inanç sisteminin kutsal saydığı kişilerin menkıbelerine kadar çok önemli bilgiler yer almaktadır.⁶

5. Şahsi arşivlerde saklanan ve nüsha sayıları yaygın olan eserler, Alevi teolojisinin temelleri hakkında önemli verilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Oysa uzun yıllar sahada bulunan bir araştırmacı olarak yürütülen saha araştırmalarında incelenen şahsi arşivlerde, şu ana dek görüldüğü kadarıyla hiçbir ocakzadenin şahsi arşivinde Besmele Şerhi, Fevaid hatta *Makalat* nüshası tarafımca tespit edilmemiştir. Bu durum topluluğun temel kaynakları hakkında önemli bir göstergedir. Tasavvuf risaleleri üzerinden Sünnî İslam inşası yapmak isteyen araştırmacıların görmesi gerekeni en iyi ortaya şahsi arşivler koymaktadır.

6. Şahsi arşivlerdeki belgelerde topluluğun göçleri, yaşadıkları önemli olaylar ya da kutsal mekânlar hakkında bilgi bulmak da mümkündür. Özellikle icazet ya da şecere türü belgelerde, belgeyi tasdik ettirenin nerede yaşadığı, nerelerde dedelik yaptığı ya da yapacağı gibi birçok sorunun cevabını bulmak mümkün olmaktadır. Özellikle hilafetnâme ve icazetnâme türü belgelerde, belgeyi alanın ocağı, silsilesi, nerede yaşadığı, hangi yerleşim yerlerinde, hangi talip topluluklarına hizmet edeceği gibi bilgileri bulmak mümkün olmaktadır. Bu bize, ocakların dede ve talip topluluklarının dağılımı ve ocağın inançsal hinterlandı hakkında bilgiler vermektedir.

7. Şahsi arşivlerdeki belgeleri sözlü tarih ve ritüelleri dikkate almadan değerlendirmek, birçok problemleri önermeyi de beraberinde getirmektedir. Şahsi arşivlerde bulunan bir cönkte, ocağın karizmatik inanç önderi, son dönem dedeleri, ocak dede ve taliplerinin başından geçen önemli hadiseler gibi ritüel dışında birçok olay da aktarılmaktadır. Alevi ocakları üzerine çalışan araştırmacılara, bir şiirde geçen anlatma yol gösterici olabilmektedir. Resmî arşivlerde bulunan bir verinin söz konusu şiir metnindeki anlatma ile tamamlanma ihtimali mümkün olabilmektedir. Buna örnek olarak Çankırı Şabanözü Mart köyü merkezli Hacı Ali Turabî Ocağı'nda yaptığımız saha araştırmalarındaki tespitimiz gösterilebilir. Zâkirler tarafından cem ritüelinde hizmet hakkı olarak icra edilen “sefalama” adı verilen şiirlerde, cemde postta oturan ocakzade ve ocak hakkında bilgiler verilmektedir.⁷ Ocağın kurucu karizmatik önderi, kerametleri, ocağın dede ve talip topluluklarının göç yolu, günümüzde nerelerde yaşadıkları ve medfun oldukları köyleri gibi birçok bilgiyi bu şiirlerde bulmak mümkündür. Hacı Turabî Ocağı'na bağlı post zâkirlığı yapan Aşur Uygur'un sefalamalarını kayıt altına aldığımızda, ocak ve dede ailesi hakkında menkıbevî ve günümüz bağlamında önemli bilgileri paylaştığını tespit ettik. Bu sefalamada paylaşılan bilgilerle resmî ve şahsi arşivlerde yürüttüğümüz çalışmalarda elde ettiğimiz verilerin birbiri ile uyumlu olduğunu gördük. Bu durumu, farklı ocaklarda yürüttüğümüz saha çalışmalarında da tespit ettik.

8. Şahsi arşivlerde bulunan belge ve eserlerin yazıldıkları dil, dil özellikleri ve metinlerde geçen yer adları, kişi adları vb. unsur edebî ve tarihî bir birikimi araştırmacıya sunmaktadır.

Siyasî ve sosyal olaylarla şahsi arşivlerdeki birçok belge ait oldukları topluluklardan alınmış, baskılarla yakılmış, gömülmüş ya da uygun olmayan şartlarda muhafaza edildikleri için tahrip olmuşlardır. Bunlardan geri kalanları, ocak merkezli yapılanma dikkate alarak yorumlamanın araştırmacıya daha isabetli çıkarımlar yapma imkânı vereceğini düşünüyoruz. Bağlamından koparılan bir metin, anlam dünyasını ve işlevini kaybetmektedir. Bu sebeple saha çalışmaları ile şahsi arşivlerdeki belgelerin önce kayıt altına alınıp literatüre kazandırılması, Alevilik tarih yazımı ve onun doğru anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

3. Ocak ve Ritüel İlişisini Ortaya Çıkarmak Neyi Değiştirir?

Alevi toplulukların tanımlanmasında temel kıstas, ritüel dünyalarının farklılığıdır. Alevi topluluklar, tarihsel süreçten bugüne gelinceye kadar ritüelleri sebebi ile “öteki” olarak tanımlanmıştır. Ritüel üzerinden yapılan tanımlamalara rağmen Alevi ritüellerinin önemli bir kısmı kayıt altına alınmadan yok olmuş ya da yok olma tehlikesi içerisinde. Alevi inanç sisteminde, bilginin aktarım ortamı ritüellerdir. Kapalı toplumlar, inançsal sisteme ait unsurlarını sır merkezli bir yapı ile yürütmektedir. Kalıtsal bir yapı ile devamlılığını sağlayan Alevi inanç sisteminde, Alevi anne ve babadan doğmak ritüele girmek için yeterli olmamaktadır. Geleneksel ocak merkezli ritüel dünyasına girebilmek için evlilik, ikrar, musahiplik gibi farklı inançsal statüleri geçmeniz gerekmektedir. Sözlü kültürün temel aktarım ortamı olan ritüeller, inanç sistemine dair birçok bilginin yaşandığı, saklandığı ve hak edene aktarıldığı ortamlardır.

⁶ Alevi yazma geleneği ve şahsi arşivlerde yer alan cönk ve hizmet defterlerinin temel işlevleri ve araştırmacıya sundukları veriler hakkında bk. Ersal, 2016c.

⁷ Alevi Cem Zâkirlığı, Hizmet Hakkı ve Sefalama hakkında kapsamlı bilgi için bk. Ersal, 2019.

Alevi inanç sistemi, ocaklara göre farklılık arz eden bir ritüel dünyası arz etmektedir. İnanç dünyasının “yol bir sürek binbir” olarak tanımladığı ritüelik yapı ocaklara ve yörelere göre farklılıklar ve ortaklıkları içinde barındırmaktadır. Bu sebeple Alevi inanç sistemi ile ilgili temel veri kaynaklarından biri olan ritüelleri kayıt altına almadan inanç sisteminin mitolojik ve teolojik arka planını anlamak ve analiz etmek mümkün değildir. İnanç sistemin ilk dönem yazılı kaynakları olarak karşımıza çıkan Babagan Bektaşî tarikatına bağlı toplulukların ritüel dünyasından ocak merkezli Alevi toplulukları tanımlamanın ortaya çıkardığı problemler, ilk dönemin metin merkezli Alevilik çalışmalarında görülmektedir.⁸

Ritüellerin icra edilme işlevinin ortak olmasının yanında ortak olan inanç pratikleri de vardır. Bütün bu benzerliklere rağmen ocak ve toplulukların temel ayırım noktalarının başında ritüellerin olduğunu söylemek yanlış olmaz. İkrar ya da musahiplik üzerine inançsal halkaya dâhil olmak, topluluklar arasında önemli bir tasnif nedenidir. Geleneksel yapıda yaşayan topluluklarda ritüellerin değişimi en zordur. Tarik çubuğu ve pençe ile görgü sistemine geçişteki tartışmalar buna güzel örneklerdendir. Tahtacı Alevi toplulukları, Yanyatır ve Hacı Emirli Ocaklarına bağlıdır. Talipler ocak aidiyetlerini tanımlarken “altı erkânlı ve on iki erkânlı” kavramını kullanmaktadırlar. Hacı Emirli Ocağı cem ritüelinde, 6 erkân üzerine hizmet yürütürken Yanyatır Ocağı 12 erkân üzerine hizmetlerini yürütmektedir. Erkân farklılığı, ritüel merkezli tanımlama, son elli yıla kadar topluluklar arasında evliliklere bile engel olarak kabul görmüştür. Her ocağın kendi geleneksel yaşantısı, hiyerarşik ve inançsal bağlantıları ile oluşturdukları bir ritüel evreni vardır. Bu ritüelin icrasında kullanılan şiir, dua vb. metinleri vardır. Bu tabloya, ocak merkezli inançsal repertuar diyebiliriz. Çalma söyleme geleneğinden, kılık kıyafet farklılıkları, şiir ve dua repertuarının farklılığı, ocağa ait unsurları taşımaktadır. Bazen bir yerleşim biriminde, birden fazla ocağa bağlı talip ve dede topluluğu yaşadığından birden fazla cem ritüeli icra edilmektedir. Bir ocakta Nevruz Cemi icra edilirken diğerinde Hızır Cemi icra edilmektedir.

Göç, şehirleşme, modern hayat, siyasi iktidarın tutumları gibi unsurların birleşimi sonucu olarak ocak merkezli yapıdan sivil toplum örgütlerinin idaresindeki yapıya geçiş, geleneksel ritüellerin birçoğunun kayıt altına alınmadan ortadan kalkmasına neden olmuş ve olmaktadır. Daha da tehlikelisi, yeni bir ritüel inşası süreci hızla ilerlemektedir. Geleneksel yapıdan uzak kurgulanan ritüel dünyası, kadim yapının kaybolmasına ritüelin mitik ve teolojik temelleri hakkında birçok cevapsız soru işaretin doğmasına neden olmaktadır. Ritüel, geleneksel icra ortamı ve işlevlerinden uzaklaşarak yeni bir Alevi kurgusunun hizmetine sunulmaktadır. Geleneksel toplumun ritüelleri ve ritüelin metinleri ile asırlardır mitik ve teolojik temellerini anlamlandırdığı birçok inanç pratiği ortadan kalkmaktadır. Daha kötüsü ise geleneksel kodlarının referans kaynağı olan ritüeller üzerine yapılması gereken araştırmaların çoğu, yeni inşa edilen ritüel dünyasını merkeze alarak bir Alevilik analizine gitmektedir. Bu durum, farklı kıyafetler giydirilmiş bir Alevilik ile karşılaşılmasına neden olmaktadır. Bu tablo, geleneksel kodlarda sorgulanmayan ya da sorgulanması düşünülmeyen birçok unsurun tartışıldığı kısır bir döngüye inanç sistemini sokmaktadır.

Her ocağın kendi ritüel sistemine göre oluşturulmuş metinleri vardır. Erdebil Süreğine göre Musahipli olarak hizmetlerini sürdüren bir ocağın cem ritüelinde icra ettiği hizmet sayısı 18’e kadar çıkabilmekte veya Erdebil Sürekli başka bir ocağın Balkan coğrafyasında yaşayan topluluklarında cem ritüelinin içeriğine göre cem ritüelinde icra edilen hizmet 7’ye kadar düşebilmektedir. Musahiplik ritüeli olan bir ocakta, zâkirin musahip hizmetinde icra etmek için yaratılmış düvaz ve nefeslerden oluşan bir repertuarı oluşurken ikrar üzerine hizmetlerini yürüten ocakta ikrarı anlatan metinler olmaktadır. Nevruz ceminin icra edildiği bir ocağın ritüel dünyasında, sadece Nevruz Ceminde icra edilen ritüel ve inanç pratikleri varken Hızır Cemi yapılan ocakta, Hızır Cemine ait unsurlar vardır. Ocaklara göre ritüelde icra edilen semahlar, ezgiler, dua metinleri, şiir repertuarı ve icra enstrümanı gibi değişebilmektedir. Her ritüelin icra nedenleri ve işlevleri olduğu düşünüldüğünde ocak merkezli bakmadan ritüelleri tanımlamanın birçok sıkıntısı ortaya çıkmaktadır.

Bölge ya da yerleşim birimini merkeze alarak yapılan Alevilik çalışmaları, hangi ocak, hangi ritüel sorusunu sormamıza neden olmaktadır. Mesela Tokat Aleviliği, Çorum Aleviliği gibi yerleşim birimi merkezli adlandırmalar ne kadar sorgulanabilir. Tokat’ta onlarca ocak ve bunların takip ettikleri ritüeller vardır. Tokat’taki Aleviliği tek bir tanımlamanın içinde eritmek, gerçeklikten uzak bir tablo doğurmaktadır. Yine bir ocağın birden fazla kolu olabilmektedir. Bu kollar arasında ritüel farklılıklarının da zaman içinde oluştuğu, saha üzerine çalışanlarca bilinmektedir. Bir ocağı konu alan çalışmalarda, bütüncül bakış açısı ile ocağın bütün

⁸ Bu çalışmaların oluşturduğu kavramsal kargaşa hakkında bilgi edinmek için bk. Ersal, 2016a, s. 9-53.

dede ve talip topluluklarını içine alan bir çalışma örneklemini ile sağlıklı önermelerin ortaya konabileceğini unutmamak gerekmektedir.

Son dönemde, bazı yayınlarda, ocakların etnisite merkezli tanımlandığını görmekteyiz. İnanç sisteminin dünya anlayışında ya da karizmatik inanç önderlerinin hayatlarında olmayan bu bakış açısı ile Aleviliğe bir nevi yeniden don biçilmektedir. Bazı araştırmalarda, Fırat nehrinin batısının Türk, Doğusunun Kürt Alevisi olarak tanımlanması veya bölgesel adlandırmalar ile “Dersim Ocakları Kürt’tür” gibi analizler sahada karşılığı olmayan analizlerdir. Örnek olarak Dersim hattında kendini Türk olarak tanımlayan ocak, dede ve talip toplulukları vardır. Yine Ağuiçen Ocağı gibi talip toplulukları arasında, farklı etnisiteden grupların olduğu ocaklar da vardır. Bu sebeple ocak merkezli bütüncül çalışmalarla Aleviliği kendi geleneksel kodları ile analiz etmenin daha sağlıklı önermeleri bize sunacağına inanıyoruz.

Sonuç

Alevilik-Bektaşılık üzerine oluşmuş mevcut literatürün kullandığı kaynaklar ve referansların yeniden sorgulanması gerekliliği, son yirmi yılda saha araştırmalarına dayalı çalışmalarla ortaya konmaya başlanmıştır. Çalışmaların merkezine Alevi inanç sisteminin kurucu ve yaşatıcı kurumu olan ocakların konulması, daha sorgulanabilir bilgilerin oluşmasına imkân sağlamaktadır. Ocak merkezli saha araştırmalarında, şahsi arşivlerde bulunan belge ve bilgilerin literatüre kazandırılması önem arz etmektedir. Alevi toplulukların uzun asırlarca hâkim otoritece kabul edilmemiş toplum olarak nitelendirilmesi ve inanç sisteminden kaynaklı kapalı toplum yapısı, şahsi arşivlerin oluşturulmasında etkin olmuştur. Yazılı ve sözlü aktarımın ocak merkezli ilerlediğini elimizde bulunan verilerle söylememiz mümkündür. Özellikle son yirmi yılda Alevilik çalışmalarına farkındalık getiren çalışmalar, hangi disiplinden olursa olsun saha çalışmaları ile Alevi-Bektaşî toplumun kutsal belleğinden ve yazılı arşivinden devşirilen verilere dayanmaktadır.

Alevilik üzerine yapılacak yeni çalışmaların bu gerçekliği dikkate alarak ilerlemesi, önem arz etmektedir. Yine mevcut literatürdeki bilgiler üzerine de bağlamda sorgulamalar yapılması gerekmektedir. Bu sorgulamalar, yalnızca metin merkezli okumalarla sınırlı kalmamalı; sahadaki güncel pratiklerin, ritüel dönüşümlerinin ve inanç aktarım biçimlerinin de analiz edilmesini kapsamalıdır. Literatürde yer alan kimi kabuller, arşivsel belgeler ve saha verileriyle yeniden test edilerek tarihsel süreklilik ya da kırılmalar bakımından yeniden değerlendirilmelidir. Ayrıca ocak yapılarının günümüz Alevi toplulukları içindeki işlevsel anlamı, inançsal meşruiyeti ve toplumsal yönlendirme gücü, disiplinlerarası yaklaşımlarla incelenmelidir. Sözlü kültürün yanı sıra dijital ortamda oluşan yeni aktarım biçimleri de belleğin dönüşümüne dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu çerçevede, modern dönemde kimlik, hafıza ve otantiklik tartışmalarının Alevilik araştırmalarında yeni bir metodolojik zemin oluşturduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akın, B. (2014). Alevi ocakları ile ilgili tespit edilebilen en eski tarihli belge: Ağuiçen ocağı şeceresi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (70), 15-38. DOI:[10.12973/hbvd.70.111](https://doi.org/10.12973/hbvd.70.111)
- Akın, B. (2023). Alevi mi? Kızılbaş mı? Şia mı? “Alevi” sözcüğünün tarihte bugünkü anlamıyla kullanımına dair birtakım yeni mülahazalar. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 28. DOI:[10.24082/2023.abked.433](https://doi.org/10.24082/2023.abked.433)
- Ersal, M. (2019). *Alevi Cem zâkirliği*. Barış Yayınları.
- Ersal, M. (2016a). *Alevilik: Kavramlar ve Ocak sistemi ve Çubuk Havzası örneği*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ersal, M. (2016c). Cönkten hizmet defterine, icradan yazıya: Alevi yazma geleneği. *Milli Folklor*. (111), 87-99.
- Ersal, M. (2016b). Alevilik çalışmalarında uygulanacak metodoloji üzerine tespitler ve öneriler. *II. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Hoşgörü ve Barış Sempozyumu (08-10 Ekim 2015) Sempozyum Bildirileri*. (Kılıç F. & Bülbül, T. Ed.). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. 260-276. DOI:[10.24082/2022.abked.306](https://doi.org/10.24082/2022.abked.306)
- KARAKAYA-Stump, Ayfer. (2006a). “Sinemilliler: Bir Alevi Ocağı ve Aşireti”. *Kırkıbudak*. (6), 19-59.
- KARAKAYA-Stump, Ayfer (2006b). “Kızılbaş, Bektaşî, Safevi ilişkilerine dair 17. yüzyıldan yeni bir belge”. *Journal Of Turkish Studies*. (30/II), 117-130.
- KARAKAYA-Stump, Ayfer (2007a). “Irak’taki Bektaşî Tekkeleri”. *Belleten*, 261, 689-720. DOI:[10.37879/belleten.2007.689](https://doi.org/10.37879/belleten.2007.689)
- KARAKAYA-Stump, Ayfer. (2007b). “16. yüzyıldan bir ziyaretname (Yazı Çevirimli Metin-Günümüz Türkçesine Çeviri-Tıpkıbasım)”. *Journal Of Turkish Studies*. (31/II), 67-79.
- KARAKAYA-Stump, Ayfer. (2012). “The Vefa’iyye, the Bektashiyye and genealogies of “Hederodox” İslam in Anatolia: Rethinking the Köprülü Paradigm”. *Turcica*. (2012/44), 263-284.
- Karamustafa, T. A. (2005). Yesevilik, melâmetilik, kalenderîlik, vefâilik ve anadolu tasavvufunun kökenleri. A. Y. Ocak (Ed.), *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler Kaynaklar-Doktrin-Ayin-Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-ikonografi-Modernizm*. (1. Baskı, 61-88) içinde. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karamustafa, T. A. (2011). *Tanrının kuraltanmaz kulları İslâm dünyasında derviş toplulukları (1200-1550)*. (R. Sezer, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2004). Ahmet Yesevi. *Türk Edebiyatı Araştırmaları*. (s. 421-430). Akçağ Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2002a). *Türk sūfiliğine bakışlar*. İletişim Yayınları.
- Ocak, A.Y. (2002b). *Alevî ve Bektaşî inançlarının İslam öncesi temelleri*. İletişim Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2011). *Ortaçağ Anadolu’sunda iki büyük yerleşimci (kolonizatör) derviş yahut Vefa’iyye ve Yeseviyye gerçeği: Dede Garkın Emirci Sultan (13. Yüzyıl)*. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yalçın, A. & Yılmaz, H. (2003a). Bir ocağın tarihi: Seyyit Hacı Ali Turabi-II. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. (27), 121-140.
- Yaman, A. (2006). *Kızılbaş Alevi Ocakları*. Elips Yayınları.
- Yaman, A. (2011). Alevilikte ocak kavramı: anlam ve tarihsel arka planı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. (60), 17-43.
- Yalçın, A. & Yılmaz, H. (2003b). Bir ocağın tarihi; Seyyit Hacı Ali Turabi Ocağı’na ait yeni bilgiler. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. (26), 83-120.
- Yılmaz, O. & Akın, B. (2016). Dede Garkın Ocağı’nın Diyarbakır kolu ve Diyarbakır kolundan alınan iki yeni belge üzerine tarihî ve edebî bir inceleme. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*. (77), 37-76. DOI:[10.12973/hbvd.77.182](https://doi.org/10.12973/hbvd.77.182)
- Yılmaz, O. & Akın, B. (2017). Şeyh Ahmed Dede Ocağı’nın yeniden zuhuru: Teslim Abdal Ocağı (yazılı kaynaklar). *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. (16), 71-138. DOI:[10.24082/2017.abked.7](https://doi.org/10.24082/2017.abked.7)

WHAT DIFFERENCE DOES IT MAKE TO VIEW THE OCAKS AS ONE OF THE FUNDAMENTAL SOURCES OF ALEVISM?

(Extended Summary)

A significant portion of the earliest studies on the Alevi belief system are text-centered. Many scientific disciplines conducting research on Alevi communities and belief systems have either failed to recognize the *Alevi ocakları* (spiritual lineages or hearths), which form the fundamental founding and sustaining framework of the belief system, or have chosen to analyze them using the conceptual tools and methods specific to their own academic disciplines. Thus, historians have tended to interpret the community through archival sources and historical documentation; theologians have approached it within the frameworks of *tasavvuf* (Sufism) and the history of religions; and literary scholars have primarily emphasized poetic traditions, ritual texts, and epic narratives. In short, each discipline has attempted to explain Alevism through its own epistemological lens. Although the collective contribution of this literature to the field is undeniable, it nonetheless results in a fragmented and partial understanding that leaves many fundamental questions about Alevism and Bektashism unresolved.

One of the major challenges faced by researchers is the difficulty of contextualizing the historical and conceptual relationship between Alevism and Bektashism. Readers who attempt to comprehend the community solely through existing literary or theological works often encounter the concept of Bektashism without fully understanding how Hacı Bektash Veli has historically been associated with multiple Sufi traditions such as the Kalenderî, Haydarî, Yesevî, and Vefâî lineages. Moreover, attempts to disentangle the complex networks of meaning surrounding the concept of *Kızılbaş*-a term used from the late fifteenth century onwards to describe certain segments of Alevi communities-often overlook the central role of the *ocak* institution. Consequently, while scholars expend considerable effort to trace intellectual, theological, or political genealogies linking Bektashism, Kalenderism, and Kızılbaş identity, the structural and ritual foundations embodied in the *ocak* system remain insufficiently examined. This lack of engagement leads to interpretive gaps that obscure how the Alevi religious system has historically reproduced itself through interpersonal, familial, and ritualized transmission networks.

Understanding the concept of *ocak* is therefore fundamental to any comprehensive analysis of the Alevi belief system. *Ocaks* function not only as religious and spiritual centers but also as social, genealogical, and pedagogical institutions that preserve collective memory, ritual practice, and ethical codes within Alevi communities. Each *ocak* is sustained by a lineage of *dedes* (spiritual leaders) who mediate between the human and sacred realms, ensuring the continuity of belief and practice through oral transmission and initiation. Placing the *ocak* at the center of Alevi studies thus provides researchers with a more coherent and empirically grounded framework for analyzing belief, authority, and cultural resilience across time.

The necessity of re-examining the sources and references used in the existing literature on Alevism and Bektashism has become increasingly apparent over the past two decades, largely due to the growing number of fieldwork-based studies. By prioritizing ethnographic, archival, and oral-historical approaches, recent research has challenged earlier text-bound interpretations and contributed to the emergence of a more dynamic understanding of Alevi identity. In particular, the incorporation of documents, personal correspondences, and genealogical records from private archives into academic studies has been instrumental in uncovering dimensions of the tradition previously hidden from official or external scrutiny.

The process by which Alevi communities were categorized as marginalized or heretical groups by dominant political and religious authorities for several centuries has had profound consequences for knowledge production. The closed and protective social structure that developed in response to exclusion fostered private modes of documentation and transmission, ensuring that sacred memory was preserved within familial or *ocak* boundaries. These conditions explain why personal archives and local records, rather than state or institutional sources, often constitute the most authentic repositories of Alevi historical experience. Available data suggest that both written and oral transmission systems-ritual poetry, genealogical narratives, and *buyruk* manuscripts-have historically evolved around the *ocak* institution, reflecting a dual continuity of faith and cultural heritage.

Especially in the last two decades, studies that have contributed to raising awareness of Alevi-Bektashi traditions-regardless of disciplinary background-have increasingly relied on field data drawn from the sacred memory and written archives of Alevi communities. These studies collectively demonstrate that a nuanced

comprehension of Alevism requires a reorientation from doctrinal analysis toward the lived, embodied expressions of faith-rituals, festivals, genealogies, and performances-that circulate within and between *ocaks*.

It is crucial that new research on Alevism proceed with an awareness of this empirical and methodological reality. It also becomes essential to critically reassess the accumulated knowledge in the existing literature, situating it within the broader contexts of social transformation, migration, and modernity. Such re-evaluation should not remain confined to hermeneutic analyses of canonical texts but must include observation of contemporary practices, ritual transformations, and evolving systems of belief transmission that persist within the community today. Archival materials, oral testimonies, and digital ethnography together make it possible to test long-held assumptions and illuminate the interplay of continuity and rupture in Alevi history.

Furthermore, the functional meaning, religious legitimacy, and social influence of *ocak* structures within contemporary Alevi communities should be examined through interdisciplinary methods combining anthropology, sociology, folklore studies, and theology. Field-based perspectives reveal that *ocaks* continue to shape not only religious observances but also patterns of communal solidarity, authority hierarchies, and symbolic geography. Alongside oral tradition, the emergence of new digital mediums of knowledge transmission-social media archives, online rituals, and virtual commemorations-offers additional insight into how collective memory is being reconfigured in the modern era.

In this regard, current debates surrounding identity, memory, and authenticity in the context of globalization and transnational migration provide a new methodological horizon for Alevi studies. Reconsidering the *ocak* as both a historical institution and a living, adaptive system allows scholars to bridge the gap between textual scholarship and lived religion. Ultimately, situating the *ocak* at the heart of Alevi research invites a more comprehensive, empirically verifiable, and culturally sensitive understanding of Alevism-one that acknowledges the tradition's internal diversity as well as its capacity for renewal in a rapidly changing world.

Makale Bilgisi / Article Information

Atıf/Cite as

Eرسال, M. (2025). Ocakları Aleviliğın temel kaynaklarından biri olarak görmek neyi değıştirir?. *SÜREK Alevilik – Bektaşılık ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5, 1-12.

Eرسال, M. (2025). What difference does it make to view the ocaks as one of the fundamental sources of Alevism?. *SUREK Journal of Alevism – Bektasism and Cultural Studies*, 5, 1-12.

Yazar / Author

Mehmet Eرسال

Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Professor, Izmir Katip Celebi University, Faculty of Social and Human Sciences, Department of Turkish Language and Literature

mehmetersal@gmail.com, 0000-0001-6761-390X

Geliş Tarihi / Received

19.11.2025

Kabul Tarihi / Accepted

29.12.2025

Yayın Tarihi / Published

31.12.2025

Yayın Sezonu/Pub Date Season

Aralık / December

Sayı / Issue

5

Sayfa / Pages

1-12

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Kapsam / Scope

Sosyal ve Beşerî Bilimler / Social and Humanitarian Sciences

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Ethical Statement

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem ve iThenticate programı tarafından incelenerek intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları / Contribution Rates of Authors to the Article

Makale tek yazarlıdır. / The article is single authored.

Çıkar Beyanı / Declaration of Interest

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. / There is no conflict of interest in the preparation of the article.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Hacı Bektaş Veli Research and Application Institute.